

Görömbei András

Nagy László organikus költői világa*

I.

Egy olyan korban, amelyikben az írók és irodalmárok jó része azzal foglalkozik, hogy az irodalom jelentőségét, személyiség- és közösségformáló értelmét kétségbe vonja, az irodalom leértékelését és önleértékelését rafinált eszközökkel végzi, vakmerőség, de égető szükség is a hetven esztendeje született, tizenhét éve halott Nagy László művészetével újra és újra számot vetni. Nagy László művészete ugyanis alapvetően szemben áll ezzel az általa is egyre erőteljesebben érzékelt, az utóbbi időben pedig szinte kizárólagosságra törő tendenciával.

Nem megkésett, romantikus vátesz volt ő a huszadik század második felében, hanem egy olyan nagy formátumú, nagy felelősségtudattól vezérelt művész, aki az irodalmat nem megoldó, hanem „megítélő hatalom”-nak tekintette.¹

Meggyőződése volt, hogy az irodalom csak akkor tudja betölteni ezt a hivatását, ha érvényes, hiteles szava van a koráról. „A szó meggyalázása nem új lelemény, de látványosabb és fájóbb, mint valaha. Tanúi vagyunk, hogyan használják a nyelvet maszlagolásra, hazugságra. Nem csoda, hogy sokan elfordulnak a sorskérdésektől, jó, ha játékba, fájó, ha szótlanságba.”² Így regisztrálta a helyzetet, de pontosan fogalmazta meg saját elszántságát is: „A szó igazi hőse akarok lenni. Ha reménytelen a Lehetetlen, elbukásunk is ünnepély... Ha van páratlan ítélet a költőről: az a verse. Mert megnyugtat e bizonyosság: hiszek a szóban. Kötelességem figyelni a szóra. Bánnom a szóval: odaadás és felelősség. Hiszem azt is, elvezet a pecsétek mögé, ahol éppen rám várnak a titkok. Vezet ahhoz, ami még nem létezik a világban. Vezet a szakadékok mentén, szüntelen a halál ajkain.”³ Anakronisztikusak Nagy Lászlónak ezek a közismert mondatai? Ha anakronisztikus az igényesség, akkor igen. De hát éppen az igénytelenség, a „lefokozott élet”, a „penész-torkú középszer” elleni örökös küzdelem Nagy László költészete. Nem romantikus hősi póz ez a költészet, hanem a költői igényesség, az „odaadás és felelősség” klasszikus értékű, örök aktualitásra számot tartó, újabb és újabb kihívásokat adó dokumentuma.

* Elhangzott a Petőfi Irodalmi Múzeumban rendezett *Inkarnáció ezüstben* című Nagy László emlékülésen 1995. április 12-én

1. Nagy László: *A küldetés*. In: N.L.: *Adok nektek aranyvegyaszt*. 1979. 63.

2. Nagy László: *Megismerés, nyelv és vers*. In: N. L.: *Versek és versfordítások*, 1975. I. 715.

3. uo. 716.

Költői világképének karakterét legpontosabban a Németh László által megnevezett bartóki modellel lehet megmagyarázni, ennek igazi értelme pedig a szintetizáló érvényű — Csoóri Sándor által jellemzett — új egyetemesség.⁴ Ez teszi lehetővé, hogy benne a régi elemek is új értelmet nyernek, mert új összefüggésrendbe épülnek.

Nagy László költői világképe olyan új egyetemesség eleven dokumentuma, melyben rendkívül gazdag hagyományrétegek szembesülnek a modern kor kihívásaival. Mintha a teljes emberi tapasztalatot mozgósítaná ő annak érdekében, hogy méltó választ adhasson korának egyre aggasztóbbnak ítélt jelenségeire.

Életműve organikusan épült föl. Pályájának bármennyire vázlatos rajzán is erős vonásokkal kell jelölnünk a szervességet, a folytonos és következetes önépítőt, önalakító szembesülést korának esztétikai és erkölcsi kérdéseivel.

Világképének organikussága és szintetizáló jellege szavatolja annak a fenséges költői személyiségnek a hitelét, amelyik verseiben teste öltött.⁵ Ezért rendkívüli jelentőségű az, hogy ez a költői személyiség a sokféle módon motivált és megideologizált tehetetlenség és passzivitás korában létérdekű, minőségihű, cselekvő, küzdő személyiség. A jobb emberi ügyek hűségétől nem menekülő, hanem azokat a lehetetlennel szemben is képviselő fenséges szellem, aki magatartását az emberi kultúra és történelem egyetemes tapasztalataiból, a természet organikus rendjének tanulságaiból formálta ilyenné.

Sokrétű megalapozottsága, gyökeressége, szintetizáló egyetemessége ad érvényt azoknak az aforisztikus tömörséggel is kimondott ítéleteknek, szándékoknak, magatartáselveknek, melyek mély indoklással, gazdag referenciával, a közvetlenül és távlatosan megjelenített küzdelemből törnek föl költészetében, melyek világosan jelölik ki az emberi magatartás eszményi alapnormáit. Ezek a nemzet idézetkincsébe beépülő, még inkább beépítendő magatartáselvek Nagy László költészetében elképesztő mennyiségű és mélységű negatív tapasztalat ellenállásán törnek át és érvényesítik magukat.

A Nagy László-i eszmények, elvek ütközése a világgal az ötvenes évek elejétől nyilvánvaló. Ez az ütközés alakította ki költői világképnek drámai jellegét. Másfelől viszont eme eszmények egyre zordabb közege formálta magának a költőnek az önszemléletét, de költészetének karakterét is.

A életművét érzékenyen figyelemmel kísérő kritika kezdetektől érzekelte azt, hogy Nagy László költészetének kivételesen gazdag a referenciális értéke. Halála után összegzően is megállapította róla Czine Mihály, hogy „Ha lefordítanánk képeit, metaforáit köznyelvre, bizonyossá válna, hogy a közelmúlt belső történelméről, hiteiről, megtörtetéseiről lírában talán ő beszélt a legteljesebben.”⁶ Hasonlóképpen vallott Vitányi Iván is: „Ki fejezett ki legtöbbet a magyar valóságból? Ki adott a legmagasabb rendű érvényt annak, ami itt történt? Én úgy látom — s nemcsak most, a gyász szorításában — , hogy Nagy László.”⁷

4. Németh László: *Magyar műhely*. In.: N. L.: *Megmentett gondolatok*. 1975. 204. Csoóri Sándor: *Tenger és diólevél*. In.: Cs. S.: *Nomád napló*. 1978. 368.

5. A fenségesről lásd: Nikolai Hartmann: *Esztétika*. 1977. 616.

6. Czine Mihály: *Jönnék a harangok értem*. In.: Cz. M.: *Nép és irodalom*. 1981. I. 492.

Nagy László sohasem ragadt bele létének társadalmi közegébe. Költészetében „a kor nagy kérdései a személyiség alapügyeivel összeforrtan, a lírai hős érdekei szerint öltönek alakot”.⁸ Ami őt igazán izgatta, az magának az emberi sorsnak az esélye a mi korunkban. Ezt az esélyt történeti és mitikus távlatokban is vizsgálta.

II.

Költészetének látomásos–metaforikus karakterét az egyedit és egyetemest együtt látni és láttatni kívánó szándék formálta ki. Így alakította ki klasszikus fegyelmű, de nyitott költői világképét. Világképének lenyűgöző belső rendje van, pedig szinté beláthatatlan gazdagságú valósággrétegeket sűrít.

Azért teremti hatalmas feszültségű, ellentétekből építkező, mindig ítéletet, tapasztalatot összegző erős metaforáit, látomásos költői képvilágát és látomásos karakterű versstruktúráit, hogy „kemény metaforákkal” menjen „az álság falai ellen”. Nem részletezi a képek kialakulásának belső és titokkal teljes folyamatait, a végeredményt, a különféle jelentésmezők nagy ívű társítását, a különbözőségegekben a leleplező hasonlóságok evidencia szerű megmutatását vetíti elénk. Metaforikus–látomásos költői képei nagy szellemi és erkölcsi érzelmi sűrítmenyek.

Az utóbbi időben divattá vált a metaforikus költői kifejezőmód elmarasztalása is. Kétségtelen, hogy az avatatlanok, az epigonok rengeteg lapos metaforázása, olcsó folklorizálása jogos bírálat tárgya lehet, mert szellemi teremtőmunka helyett a népköltészet illetéktelen fosztogatásának és lejáratásának terepévé tette a metaforát. De lejáratni bármit lehet. Az viszont nem lehet kétséges, hogy a metafora a költői ítélőerő egyik legfontosabb kifejeződési lehetősége ma is.⁹ Benne az egyedi és az egyetemes találkozásának csodája világteremtő és világot megítélő érvényű.¹⁰ Más helyen tüzetes elemzésekkel próbáltam bizonyítani, hogy Nagy László egy-egy „erős” metaforájába milyen sokrétű szemléleti elemek és ítéletek sűrűsödnek.¹¹

Világképének horizontja, vizsgálódási terepe és mértéke a mindenség. De létezésélményének gazdagsága, világképelemleteinek bősége úgy illeszkedik a mindenség vonatkozásrendjébe, hogy sohasem adja föl a közvetlen, személyes tapasztalaton alapuló érzékletességet, lenyűgöző távlatának tapintható evilágiságát. Legfelsőbb régióiban is hatalmas a referenciális értéke, a valóságvonatkozása. S éppígy valóságosak azok az értékek és eszmények is, amelyek tragikus kiszolgáltatottsága, társadalmi eltékozlása vagy veszélyeztetettsége ellen oly elszántan és kitartóan küzd a remény ellehetetlenülése idején is. Érzékelhetően valóságosak

7. Vitányi Iván: *Rekviem Nagy Lászlóért — magunk miatt*. Tiszatáj, 1978. 4. 36.

8. Kiss Ferenc: *Versben bujdosó*. In.: K. F.: *Írások Nagy Lászlóról*. 1993. 40.

9. George Lakoff and Mark Turner: *More than Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor*. 1989. XI–XII.

10. Zalabai Zsigmond: *Versértés*. 1995. 69.

11. V. ő.: *A Ki viszi át a Szerelmet* elemzése. In.: G. A.: *Nagy László költészete*. 1992. 182–189.

azok a negatív jelenségek is, amelyeket belső etikai igényből, morális felháborodottsággal, megsemmisítő indulattal nevez meg.

Művészete a szó tiszta értelmében organikus, az élő szervezetek rendezettségére emlékeztetően összefüggő, motívumai egymásból fejlenek és egymást erősítik. Hibátlan rendje, korunkról mondott ítéletes szava s élénk állított fenséges eszményrendszere, mélysége és világossága a költői személyiség belső hajlamait felszabadító közösségi tapasztalatokból, organikus kultúrákból táplálkozik: előbb a paraszti világképből és a népi kultúrából, a mítoszból, gazdag természetélményből, majd a mind mélyebben megélt történelemből és művelt kultúrából.

III.

A népi kultúrának és a modernségnek tág horizontú szintézisét teremtette meg egyetemes érvényű életművében. A bartóki modellt költészetünkben ő valósította meg legteljesebben. A népi kultúra eleven áramkörébe kapcsolódott, modernségét szintetikus nagy művészek is ösztönözték. A gyermek- és ifjúkorában bensőségesen megélt paraszti világ és anarchikus népi kultúra empirikusan gazdag létélményét a kultúrember intellektuális emelkedettségével, olyan távlatokból is tudta látni és láttatni, ahonnan ennek az organikus kultúrának a teljessége, értékrendje szemléletesen megmutatkozott. Szépség és rútság, gyönyörűség és pusztulás, erkölcsi és hitványság a maga helyén, a nagyobb egész természetes arányaiban és szigorú ítéletében jelent meg.

A magyar népköltészet és a bolgár folklór sem csak esztétikai jegyeivel, merész asszociációival, évezredes tapasztalatokat sűrítő metaforáival ösztönözte Nagy Lászlót, hanem azzal is, hogy a közösségi létben kikristályosodott szemlélet maradandó értékeként tudatosította benne a cselekvő emberi magatartást.¹² Magában a természet és a népi kultúra rendjében mutatta maradandónak, „múlhatatlan fényű”-nek a nemes emberi küzdelmet, a közösségi éthoszt. Olyan világot tehát, melyben a személyiség sorsa csak a közösségben nyerhet igazi értelmet. S ez értékének fokmérője is. Nagy László költészetének ez a természeti és közösségi szférája végtelenül gazdag: etikai imperatívuszai éppúgy ebből is táplálkoznak, s nyerik hitelüket, mint az élet szépségéért „bolondul” küzdő morális vitalitása.

Később, amikor érzékelnie kellett az etikus személyiség cselekvési terének beszűkülését, a személyiség integritásának védelmére hatalmas szellemi és vitális energiákat mozgósított nomád és haramiaszerepeiben, táncbéli táncszóiban, a folklórban megmutatkozó értékekhez kötődő verseiben. Védelmet és bizonyosságot talál ezekben a szerepekben a természetes léttől elidegenedett, ellenségessé vált világgal szemben.

Költészetének éppen az az egyik legfontosabb bartóki vonása, hogy a népi kultúra mélyrétegeit a tudatosság szintjére emeli, erővonalait személyiségének hitelével modellszerűen felfoghatóvá erősíti. Így küzd a hamis szerepek, a lefokozott élet ellen, így védi személyiségének természetét nemesített őszinteségét,

12. Kiss Ferenc: *Nagy László és a bolgár folklór*. In.: K. F.: *Írások Nagy Lászlóról*. 1993. 142–143.

egyenességét és minőségigényét, léte-létünk értelmét olyan időben is, amikor megtévesztő szerepekben tündököl a merő álság, amikor „átváltoztak a béklyók cukorral-cifra pereccé”. De — miként azt például a *Bagolyasszonyka* mutatja — a folklór organikus teljessége, gazdagsága eszközül szolgál Nagy László számára a személyiség leginkább kifürkészhetetlen titkainak faggatásához is.

IV.

A kereszténység szintén olyan organikus kultúra, melyet Nagy László gyermekkorában mélyen megélt, s mely motívumaival gazdagon behálózta költészetét. A keresztény mítosz motívumai is a távlatosítás, egyetemesítés eszközei Nagy László költészetében. Költészetének keresztény motívumköre is sokrétű, rendkívül gazdag modulációjú. Tüzetes föltárása, változatainak és az életművön belüli változásnak elemzése könyvnyi terjedelmet igényelne. A keresztény mitikus allúzió és parafrázis is egy organikus és teljes kultúra rendjébe kapcsolja azt az emberi léte, amelyik Nagy László költészetében megjelenik. *Szentpáli vers, Zene az istállóban, Játék karácsonykor, Csodák csodája, Rege a tűzről és jácintról, Karácsony, Fekete glória, Húsvéti legenda, A zöld Angyal, Bartók és a ragadozók, A föltámadás szomorúsága, A Mindenség mutogatója, Gyümölcsoltó, Halál az őrangyalra, Hegyi beszéd, Húsvét, Vértanú arabs kanca, Zsoltár, Egyetlen, Gyászom a Színészkirályért, Hószakadás a szívre, Jönnek a harangok értem* — igen hosszú a sor, ha azokat a verseket akarjuk számba venni, amelyekben a keresztény motívumkör valamiképp az egyetemes távlat elemeként funkcionál Nagy László költészetében nincs két egyforma variánsa a keresztény motívumkörnek, miként nincs a folklór inspirációjú verseknek sem. Ugyanakkor az is egyértelmű, hogy az említett versek a költői szemlélet erőteljes módosulását is mutatják: a megváltás és önmegváltás tudatát, érzetét egyre reménytelenebb küzdelemben annak csupán a feladhatatlan igénye helyettesíti.

Akár Nagy László pályájának tagolását is leképezhetjük ebből a címlistából. Tarján Tamás a természet líraszervező funkcióját vizsgálva tagolta Nagy László költészetét az 1956-ig tartó „centrum-tudatú alterego” uralta periódusa, majd 1964–65-ig a „kivültudattal élő alterego” korszakra, végül az 1967-től 1978-ig a „peremtudattal élő alterego” időszakára. Ezek a minősítések a mások által is felvázolt periódusoknak új aspektusból adnak nevet. Ezt a periodizációt igazolják a keresztény motívumkör versei is.¹³

V.

A szakirodalom Nagy László pályájának kezdete óta szükségképpen kitüntetett figyelmet szentelt Nagy László természetlátásának. Teljesen érthető ez, hiszen Nagy László természeti világkép elemeiből építette fel mindenség-igényű költői

13. Tarján Tamás: *Rügytől gyümölcs-rogyásig látó. A természet mint líraszervező elem Nagy László költészetében*. In.: T. T.: *Nagy László tekintete*. 1994. 138.

világképét. Költészetét „égi, földi virágzás tükré”-nek is nevezte. Bizonyos, hogy „a 20. század folyamán keveseknek lírájában volt oly döntő elem e tárgy és kifejezőkör, mint nála”.¹⁴ Nagy László korai költészete szinte a nap és évszakok változását is követi.

A természet Nagy Lászlónak a természetességet, s ebből következően a szépséget is jelentette.

Többnyire az emberi lét küzdelmeit is a természet képeiben jeleníti meg, költészetének mindvégig a természeti motívumkör az „alaphálója”. Világképében a természeti motívumkörnek is organikus rendje van, s e rend belső harmóniájának megtörése világkifejező erényű, a költői személyiség létezésének kivallása, megnevezése is a versvilágban. A természet a Mindenséget jelenti Nagy László költészetében: a parányi jelenségektől az őselemekig, a tűzig, vízig, levegőig, földig minden kitüntetett szerepben jelenik meg.

Előbb az otthonosság, biztonság képei uralkodnak. A költő a Nap jegyese, majd ez a gyönyörű teljesség, teremtő erő az egyre erőteljesebben megrendült költő menedéke lesz: a tűz, a szárnyak zenéje, a föld, a tenger lesz az oltalma a veszélyeztetett személyiségnek, a saját közösségéből is kiszoruló embernek. Végül az utolsó periódus verseiben már csak nosztalgia tárgya lehet a természetes lét, hiszen az egzakt aszály, a „szuper-anyag”, a „sziklát kvarc dolomit karszt és riolit rodonit rekord-kőzet sivár moréna” uralma idején csak emlék lehet az egykori természetes lét. A költő rémálmában fenyeserdőről fújkalja a „közönyös cementport”, s reménye is „gyanúsán szürkül”. Nagy László igen komolyan szembenézett a bioszféra pusztulásával és pusztításának egyre fenyegetőbb tényeivel (*Medvezsoltár, A zöld sátor elégiája, Éljenek a Fák!*). Magatartása, ítélete ezzel szemben is mindvégig egyértelmű: „De a halálraítéltek fenségével ébren és álomban is fölkiáltok: Éljenek a fák!”

VI.

Ugyanez az eltökéltség jellemzi költészetének a szellemi értékeket közvetlenül megnevező, tanúsító vonulatát. Újabb irodalmunkban talán Nagy László írta a legtöbb úgynevezett portréverset. Az ő esetében ez a szellemi közösséget teremtő, vállaló és kiváló verstípus nem a művészi invenció hiányának a jele, hanem éppen annak a művészi erőnek a bizonyítéka, mely különféle produktív impulzusokat tud szervesen felhasználni, a műalkotás szempontjából pedig a sokrétűség, a differenciáltság és a gazdagság ismertetőjegyévé tenni.¹⁵ Nagy László ezekben a portréversekben úgy tár eléink sokszínű értékvilágot, hogy a kitűzött maradandó értéket, minőséget mindig az adott történelmi korról való szembesítésben, koranalízisben mutatja meg — a helyzet negatív meghatározottságaiból magukat kiszabadító, e helyzet fölé emelkedő minőségek ösztönző védelmében. Tüzetesebb elemzéssel kimutatható, hogy egy-egy verse milyen gazdag ismeretanyagra, milyen gazdag

14. uo. 131.

15. Dionyz Ďurišin: *Összehasonlító irodalomkutatás*. 1977. 102–103.

szellemi tájékozódásra, milyen mély beleélésre, átérésre épül, de az is, hogy intuitív okossága milyen szuverénül állítja személyes mondandójának szerkezetébe a megszőlított, megidézett személy életét, művét. Nagy László *Krónika-töredék* címen megjelent naplója ebben a vonatkozásban is kincsesbánya a kutatók számára.¹⁶

A portréversek érzékeltetik leginkább közvetlenül, hogy Nagy László költői világképének milyen erős az intellektuális és kulturális rétege is. Az organikus kultúrákra nemcsak az jellemző, hogy a hatalmas rend képzetét keltik, hanem az is, hogy bennük minden adottságnak, minden jellegnek megvan a helye, funkciója, kibontakozási lehetősége. Az ellentétes jellegű értékek nem ellentmondnak egymásnak, hanem kiegészítik egymást. Nagy László szigorú etikai értékrendű költői világképében lenyűgöző az a szemléleti nyitottság, melyben a legkülönbébb értékek — látszólag akár ellentétesek is — kiegészítik egymást. Sohasem okoz ez zavart, mert mindig világosan kirajzolt korviszonyokban, léthelyzetekben mutatja meg az értékeket. A bemutatásból egyértelmű azok mai érvényessége, példaértéke is Nagy László számára. Éppen a rendkívül sokféle értéknek a befogadása, asszimilálása mutatja Nagy László költői világképének a tágasságát a kulturális és intellektuális vonatkozásban is. Értelmezi elődeit, olykor vitázik is velük, de romolhatatlan értéküket igazolja.

Utolsó pályaszakaszában egyre gyakrabban vitázik értékük, mert a reménytelenné vált léthelyzetben is rendületlenül hisz az általuk képviselt magatartás értelmében vagy legalábbis szükségességében. Különösen fölerősödik és elmélyül ekkor Adyhoz való viszonya. Az annyit hangoztatott öncélú és önelvű irodalom szeményével szemben egyértelműen vállalja a közösségért küzdő költői magatartást. Nem a váteszkedést, hanem az ítélezést: „Szóljon a végszó a kufárlelkeknek, az adóvevőknek. Már émelvítően becukrozva a nép, és alulról fölfelé is csúsznak a romlasztó csókok. Látok én csillagra akasztva egy elárvult ostort. Nekem Ady Endre ostora *tetszik*.”

De „vitézi tett”-nek minősül Nagy László ítéletében Csokonai játékossága és európaisága, teremtő érték Tamási Áron szivárványossága és Kondor Béla apokaliptikussága, József Attila és Bartók fegyelme. Szindbád nagyra csavart lángja. Nagyon hosszan folytatható ez a sor. Itt csak jelzésszerűen utalhatok arra is, hogy utolsó kötetének portréverseiben milyen kivételesen gazdag a „a gyász áramába vonható ügyek, emlékek, események köre.”¹⁷

VII.

Nagy László művészete, a paraszti és az értelmiségi világkép elemeit egyesítő szemlélete a saját korával való költői küzdelemben alakult. Dinamikája poétikailag is szemlélhető, mert ebben a vonatkozásban is állandó változás tükrö. A kor élményeivel való szembesülés, s a hiteles önkifejezés, megítélés igénye ösztönöz

16. *Krónika-töredék*. Nagy László naplója 1975. február 14-től 1978. január 29-ig. 1994. 540 l.

17. Kiss Ferenc: *A lehetetlen képviselésében*. In.: K. F.: *Írások Nagy Lászlóról*. 1993. 54.

te arra, hogy a lírai műfaj újabb és újabb változásaival kísérletezzen, hogy irodalmunk egyik legtöbb érvényes lírai műfajt alkalmazó és alkotó költőjévé váljék. Tíz esztendővel ezelőtt, a debreceni tanácskozáson Tőkei Ferenc hívta fel a figyelmet Nagy Lászlóval kapcsolatosan arra, hogy: „az igazán nagy művészeknek mindig is a tárggyal adekvát műfaj megtalálása s az egyedi tartalom formájaként való újrateremtése volt a döntő művészi problémája, amelynek megoldásáért sokszor hosszú küzdelmet kellett folytatniuk, s e küzdelmüket eszmeileg, gondolatilag is meg kellett vívniuk, akár papírra vetették esztétikai nézeteiket, akár nem.”¹⁸ Tőkei akkor egyetlen Nagy László-i lírai műfajnak, a mitologikus hosszú-éneknek a geneziséhez szolgált adalékokkal a kínai elégia ösztönző hatására utalva.

Nagy László poétikai világának gazdagsága önnön változatossága, állandó változása mellett a művészi ösztönzések sokrétűségét is gazdagon kivallja.

Az egyes műfajok kialakulása összekapcsolódik az alkotó személyiség egy-egy lelkiállapot-típusával, a rögzült műfajokban alapvető emberi magatartásformák nyernek esztétikai kifejeződést.

A korai kéziratos füzetekben Sinka István hatása nemcsak kimutatható, hanem közvetlenül, versben is vall erről Nagy László. Sinkában együtt találta saját lehetőségeit, a népköltészet és a keresztény motívumkör elemeit, műfajilag pedig a dalt és a zsánert egyaránt.

Korai költésze a népköltészet sok-sok műfaját kipróbálja. A tiszta dal mellett a később oly gazdagon kibontakozó igéző, ráolvasó hangvétel is megjelenik a füzetekben. Feltűnik a szerepvállaló készség is. Gyakoriak a szakrális és folklór-stilizációk, találunk példát a mágiát közvetlenül őrző gyermekmondókák, állathívogatók, rigmusok versbeli megszólaltatására is. A *Kiscsikó-sírató* pedig a síratóének archaikus műfaját újítja meg egyénien, a *Csodafiú-szarvas* pogány kori rítus- és szövegemlék motívumát személyes létélmény kifejezésre hasznosítja, a mítoszt személyes passióként éli át. Az *Adjon az Isten* archaikus ritmusemlékeket felidéz, köszöntő, bőséget kívánó, adománykérő versek hangulatát hozza. Az *ördög hárfái* az igézés szép példája. Mindezeknek a végleges, 1957-es megformálásában már a Bartók-hatás, a bolgár- és magyar folklór elmélyült tanulmányozása is szerepet kaphatott, de ez a sokféleség a korai füzetekben a közvetlen gyermekkori folklór-élmény és a népi líra ösztönzése révén már megjelent.

A sematizmus időszaka ezt a sokszínűséget szüntette meg. A dal és az életkép műfaját pedig a maga érdekei alá szorította.

1952–1953 táján a csalódásélmény műfaji konzekvenciái is hirtelen szembe-tűnővé válnak. Az egynemű dalforma helyén a rapszodiák jelennek meg. A himnikus és ódai szárnyalású művek egyirányúsága törést szenved, belső ellentéteket, belső vitát, vívódást is magába olvaszt. Az emelkedettséghez zaklatottság, szertelenség, töredékesség társul. A rapszódia zaklatott hangulatú, csapongó gondolatmenetű, szaggatott formájú lírai költemény, amelyben a szerkezet lazább formáját valamilyen mélyebb szenvedély indokolja, valamilyen mélyebb belső élmény teszi látszólag szeszélyessé, kiegyensúlyozatlanná a művet.

18. Tőkei Ferenc: *Nagy László és a „hosszávers” műfaja*. Alföld, 1986. 2. 62.

A tétovaság, költői elbizonytalanodás Nagy László lírájában egy igazabb költészet megteremtéséért való küzdelem szerves része ekkor.

Ez az igény motiválja az allegorikus számvetések megjelenését. A mese műfaját az ötvenes évek elején Juhász Ferenc költésze újította meg. A mese a szimbolikus költészet klasszikus formája. A líra és epika határán álló verses mese elbeszélő költemény. Példázatszerű parabolamese. A *Csodamalac* Nagy László csalódás élményének allegorikus kifejezése.

A későbbi jellegzetes Nagy László-i műforma, a hosszú-ének nyitányának bizonyuló *Gyöngyszoknya* is allegorikus foganású mű, de ennek karaktere már nem mesei, hanem drámai. Kimutathatóan belső fejleményű műforma ez Nagy László pályáján, jóllehet ösztönzői között Weörest, Juhászt, Adyt, Vörösmartyt, Whitmant, Apollinaire-t, Majakovszkijt is említhetjük.

A *Bolgár-tánc* a folklór ösztönzés új, mélyebb, tartalmasabb szintjét való-sítja meg.

1953–54 táján a fölerősödő József Attila-ösztönzés is az önkeresés egyik mutatója. A poétikai fordulatban is nagy segítségére volt Nagy Lászlónak a József Attila-i példa: „az értelem és a látomás összjátéka, mely József Attila verseiből áradt feléje, felszabadította képzeletét”¹⁹ Nagy László tájképei ekkor telítődnek közérzeti elemekkel, ekkor formálódik ki állandó jelképeinek rendszere: a tél, jég, fagy, köd, dér éj, zúzmara szinte minden versében a lélek állapotának, a világ társadalmi helyzetének kifejezésére szerveződik rendbe.

A *Játék karácsonykor* a dalforma sűrítésének korai példája, az összetett, többdimenziós dal József Attila-i típusának Nagy László-i egyénítése. Mitologikus és történelmi allúzió, tragikum és játék szintetikus együtt-éreztetése. A körülmények ellenében is erőtudatot, boldogságvágyat kifejező Nagy László-i dal ez. Előremutat a *Romantika nyolc versben* és a későbbi, a *Himnusz minden időben* kötet bartóki szintézist teremtő többdimenziós látomásos metaforikus dalai felé, egyelőre még azok létfilozófiai telítettsége nélkül.

A *Havon delelő szivárvány* mozaikszerűen épül föl, de a spirálisan emelkedő kompozícióban a mozaikok egymást ellentétezően is erősítik. A rapszodiás dikció végül a látvány és az élelvet fogalmazó absztrakció szintézisében zárja a sokszólamú, erőteljesen zenei jellegű, Weöres Sándor ritmikái ösztönzését is kamatoztató kompozíciót.

A *Csodák csodája* alluzív, utalásos vers, mögöttes szövege a bibliai feltámadás története. Nagy László itt a biblikus utalással a csalódásaiból önerejéből ki-emelkedő, keserűséget, világidegenséget legyőző magatartás értelme, lehetősége mellett foglal állást.

A *Kinek fája, emberek* struktúrája József Attilára emlékeztet, a strófák és a sorok hosszúságát az érzés és gondolat hullámozása, spirális vonalú emelkedése határozza meg, képvilága azonban már jellegzetesen Nagy László-i.

Ahány kompozíció, annyi műfaji változat, kísérlet!

19. Bori Imre: *Két költő*. 1967. 229.

Utólag világosan látszik, hogy valamiképp mindegyik előkészíti a *Rege a tűzről és jácintról* című, Nagy László első pályaszakaszát összegző, költői világképét a maga teljességében átfogó és jellemző remekművét.

Ez a kompozíció gondolati és poétikai vonatkozásban is szintézise Nagy László költészete 1956-ig tartó periódusának.

Nagy László költészetének újabb emelkedője, az 1965-ben megjelent *Himnusz minden időben* kötet újabb poétikai vívmányokat, egyéni műfaji változatokat is hoz.

A korábbinál jóval kegyetlenebb költői léthelyzet, a magányos küzdelem hitelésítése, értelmének vállalása itt a tét. A költői személyiség érzékeli a közösségi kohézió hiányát, az eszményibb ügyek, a személyiségnek is távlatokat adó remények szétfoslását, de sohasem nyugszik ebbe bele. García Lorca ösztönzését is kamatoztató látomásos–metaforikus dalai ettől a drámától nyerik ontológiai sokrétűségüket, polifon struktúrájukat, dinamizmusukat.

Mitologikus létvízióiban a tárgyi elemek leltározó gazdagságának közvetlenességét megőrizve tágítja életelvek mitikus távlatú ütközésének terepévé a hosszúéneket. Csak utalhatok itt a *Búcsúzik a lovacska*, *Menyegző*, *A Zöld Angyal* mitologikus övezetekbe emelt, lírában páratlan tárgyi, indulati bőségére.

A helytállásért, önmegőrzésért folytatott emberi és művészi küzdelemben talált rá Nagy László a hatvanas évek elején a portrévers műfajára. Ez a műfaj jelentős mértékű gondolati elmélyüléssel is összekapcsolódott Nagy László költészetében. Keserűsége, riadalma hatására szövetségeket keres, vitathatatlan értékekhez kapcsolódva igyekszik nemcsak megőrizni etikai igényességét, de határozottabban, fogalmibban, egyértelműbben ki is fejezi ezekben a versekben élet- és költészetelvéit.

Már ekkor látszik, hogy az azonos verstípusnak is milyen gazdag variációit teremti meg, hiszen az első három jelentős portrévers — a József Attilát, Bartókot és Csontváryt idéző — nemcsak három különböző művészet értékeit vonja érdekkörébe, de poétikailag is három változatot alkot, a *Bartók és a ragadozókkal* pedig az esszévers lehetőségeit is megnyitja.

Végül költészetének utolsó és leginkább keserű periódusa a műfajok alkataba is átvizsi új, minden korábbinál tragikusabb lét- és önszemléletét.

A portréversek többnyire továbbra is értékek melletti állásfoglalások, de ezek az értékek most újra minden korábbinál reménytelenebb, lehetlenebb helyzetben próbálják érvényesíteni magukat. Emellett ezek a portréversek igen sokszor gyászversek.

Ezekkel szinte párhuzamosan sokféle műfaji változattal kísérletezik Nagy László. Ír oratóriumot, egysoros verset és versregényt is. Valamint egész ciklust ír és rajzol képversekből, betűképekből és vidám üzenetekből erősítő és önerősítő játékokul.

Az utolsó pályaszakaszban az egykor diadalmas, közösségi ügyek képviselőjében is bizodalommal küzdő költői személyiség végképp periférikus helyzetbe szorul az ő eszményeivel ellenséges világban. Szerepversei, nomád- és haramiaszerepei ennek a felismerésnek a következményei (*Medvezsoltár*, *Ordas*

mondja, *Versben bujdosó*). De ebben a léthelyzetben is elemi értékek védelme hívja elő az archaikus és folklór szerepek megújított változatait és a léttitkokat faggató újabb folklór inspirációkat (*Táncbeli táncszók*, *Szépasszonyok mondókái Gábrielre*).

A tragikus lét tudat szólal meg a prózaköltevények lírát, epikát és drámát magas hőfokon mítosszal sugárzó darabjaiban, például a *Vártanú arabs kanca* című remekműben.

Kísérletet tesz a groteszk és irónia esztétikai kamatoztatására is. Majd az összegző prózaköltevény zárja a pályát (*Jönnék a harangok értem*).

A lírai műfaj sok-sok változatát teremtette meg Nagy László költészete. Valamennyi változatban alkotott irodalomtörténeti mértékkel mérve is jelentős, sőt remekműveket is.

Köztudott, hogy Nagy László ritmikájának tüzetes vizsgálata is hasonló szervességet és gazdagságot dokumentál. Érett költészete olyan ritmusszintézist is alkot, melyben a tagoló magyar vers, az ütemezés szokványos változata és az időmértékes verselés, valamint a szabad vers elemei az ihlet természete szerint ötvöződnek.²⁰ Okkal vált költészete a verstanok kedvelt példanyagává is.

VIII.

Az itt egymástól elkülönített jellegzetességek szerves egységben vannak Nagy László költészetében.

Életműve olyan érték, melyet nem hatálytalaníthat az utókor, hiszen a maga idejében, a saját korának kihívásaira teljes értékű művek sorával válaszolt.

Természetes, hogy egy ilyen termékeny és intenzíven kísérletező alkotó életműve nem egyenlő rangú darabokból áll. A szakirodalom Nagy László költészetének is sok-sok darabját megkérdőjelezte vagy elmarasztalta már. Fölróttá, hogy a korai darabok sokszor a napi verses naplók szintjén vannak, inkább csak azért publikálta azok egy részét Nagy László, mert rögzíteni akarta, honnan indult.²¹ A sematizmus időszakának darabjait maga Nagy László illetve méltó kritikával, s rosálta ki jórészüket életművéből.²² Többen szóvá tették már a rapszodiák keletkezése idején, s később is, hogy némelyikükben a művészi anyag, érzés, gondolat, látvány nem tud egységgé, minden pontján hiánytalan művészi élményt adó művé válni. Regisztráltak „közhellyé dermedő üres költői kijelentéseket” is. Megjegyezték, hogy a *Búcsúzik a lovacska*ban „a sokágú szándék egy ló monológja révén nem tud hibátlan művé szerveződni.”²³ Meggondolandó bíráló érvek hangoztak el nem egy esetben a „művészi anyag, írói szándék, műjelentés időnkénti inkoheren-

20. Nagy László ritmikájának tüzetes elemzését adja Kiss Ferenc *Alkotás vagy öncsonkítás?* című tanulmánya. Kortárs, 1960. 7. 95–115.

21. Bori Imre: i.m.: 180–225.

22. V. ö.: Nagy László: *Deres majális*. In.: N. L.: *Adok nektek aranyvesszőt*. 1979. 53.

23. Kiss Ferenc: „Káromkodásból katedrális”. *Nagy László költészete*. In.: K. F.: *Írások Nagy Lászlóról*. 1993. 28.

ciájával, a műrétegek kapcsolódási módjának olykori kidolgozatlanságával”²⁴ kapcsolatosan. Különösen sok kételyt fogalmaztak meg az utolsó pályaszakasz verseit illetően. Mindez jórészt érthető és helyénvaló. Nagy László költészete nemcsak lehetővé teszi, hanem igényli is a körültekintő mérlegelést. Akik életművének egy-egy elemét, jellegzetességét bírálják, sohasem az egész értékét kérdőjelezték meg. Az utóbbi két évben három — Nagy László életművét elemző — tanulmánykötet is megjelent,²⁵ egy alapos kandidátusi értekezés pedig mitopoetikai nézőpontból mérte fel életművét.²⁶ Klasszikus értékét egyik mű sem tagadta.

Igaz, Nagy László halála után olyan nézet is megszólalt, mely szerint „Nagy László költészete a megváltozott lírakép adta olvasatban elhalványodik, illetve átalakul.”²⁷ Sőt néhány évvel ezelőtt az életmű egészének értékét letörlő bírálat is megjelent. A posztmodern teóriák felől közelítő szemlélet számára teljességgel idegen Nagy László költői világa és magatartása.²⁸ A vita ezzel a Nagy László költészetétől szinte minden értéket elvitató szemlélettel most igen messzire vezetne. Más helyen vállaltam ezt a szembesülést.²⁹

Nagy László életművét az egyetemes magyar irodalom klasszikus értékű fejezetének tartom. Nagy László a magyar irodalom történetében azoknak a nagy szintetizáló művészeknek a sorába illeszkedik, akik igen sokféle ösztönzést szív-
tak magukba, sokféle művészi tapasztalatot összegeztek és jelentősen új művészi szintézist alkottak. Balassi Bálint, Csokonai, Arany, Ady és József Attila utóda és méltó örököse. Művészete beépült már a „múlhatatlanság szerkezetébe”. Szellemi-erkölcsi erőforrássá vált, rajtunk múlik, hogy tudunk-e élni vele.

24. Kiss Ferenc: *A Lehetetlen képviselőjében*. In.: K. F.: *Írások Nagy Lászlóról*. 1993. 78–79.

25. Kiss Ferenc: *Írások Nagy Lászlóról*. 1993. 144 l. Vasy Géza: *Nagy László tanulmányok*. 1993. 117. Tarján Tamás: *Nagy László tekintete*. 1994. 212.

26. Jánosi Zoltán: *Háttérpontok és koordináták. Nagy László mitológikus költői világának egyetemes és magyar irodalomtörténeti értelmezéséhez*. Kézirat. 1993.

27. Hekerle László: „Ördög már veletek”. *Kísérlet Nagy László kései költészetéről*. Alföld, 1986. 2. 97.

28. Kálmán C. György: *Mi bajom Nagy Lászlóval?* 2000. 1989. szept. 42–52.

29. Görömbei András: *Megjegyzések egy pamflethez*. Tiszatáj, 1989. 12. 93–101.